

МОТИВАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ У САМОСТІЙНІЙ РОБОТІ СТУДЕНТІВ: ВИМОГИ, ЧИННИКИ ТА УМОВИ

Необхідність переорієнтації вищої освіти з формування фахівця на його розвиток та саморозвиток ставить перед системою вищої освіти завдання пошуку більш ефективних методик викладання та виховання студентів. У вищих навчальних закладах використовуються різні підходи щодо підвищення якості розвитку майбутнього фахівця, зокрема за рахунок впровадження нових інформаційних технологій або підсилення контролю за навчальною діяльністю студентів тощо. Однак ці підходи не завжди виявляються ефективними, оскільки вони є сукупністю зовнішніх чинників підвищення ефективності навчального процесу.

Багато дослідників вбачає шлях підвищення рівня підготовки майбутніх фахівців у підсиленні їхньої внутрішньої мотивації стосовно отримання знань, вмінь та навчання взагалі. Дослідження умов та вимог до підвищення внутрішньої мотивації проводили А.К. Маркова, К.К. Платонов, І.Ф. Харламов, О.В. Морозова, І.А. Зимня та ін., які займаються розробкою досить ефективних методик та пошуками таких прийомів та методів, використання яких призведе до максимального підвищення мотивації студентів на навчання при невеликих матеріальних та часових затратах. Разом з тим, ці роботи не вирішили на достатньому рівні проблему розвитку внутрішньої мотивації самостійної навчальної діяльності студентів, тому дана проблема є актуальною.

Метою статті є висвітлення значення мотивації у самостійній навчальній діяльності студентів і навчанні взагалі, класифікація мотивів навчання та наведення основних вимог й умов щодо підвищення внутрішньої мотивації.

Мотивація та інтерес студентів до пізнання вважається одними з найголовніших компонентів навчально-виховного процесу. З точки зору психології мотивація є складним об'єднанням психологічних різномірних чинників, що визначають поведінку та діяльність людини. Відомо, що ефективність навчального процесу залежить від зовнішніх і внутрішніх факторів. Зовнішній фактор складається з організаційного, методичного, інформаційного забезпечення процесу навчання тощо. Внутрішній передбачає наявність у студентів настановлення на учення, мотивацію навчальної діяльності та інших індивідуально-психологічних чинників. Обов'язкова наявність цих груп факторів стосується і самостійної навчальної діяльності студентів, оптимальне поєднання яких може привести до бажаних результатів.

Частіше за все, саме недолік внутрішньої мотивації призводить до недостатнього ефекту добре організованої самостійної роботи. Тому, насамперед, треба зупинитися на внутрішніх мотивах. Взагалі, під мотивом розуміється психічне явище, яке стає усвідомленою метою до певної діяльності. Мотиви можна розглядати з трьох точок зору: як властивість свідомості; як властивість

особистості і як властивість діяльності. У свою чергу мотиви можуть бути процесами, які характеризуються як нестійкі, ситуаційні мотиви; станами, які є стійкими мотивами; і властивостями особистості [6, с. 80].

Будь-яка внутрішня мотивація спирається на наявності певної потреби. Система потреб і мотивів багато в чому визначає не тільки напрям і рівень активності людини, але і своєрідність його особистості. Під потребами розуміються психічні явища, які є віддзеркаленням виникаючого порушення рівноваги між організмом, особистістю або групою, з одного боку, і середовищем (зовнішнім або внутрішнім) – з іншого. Це віддзеркалення обов'язково містить виражений компонент активності, направленої на усунення виникаючої потреби та емоційне забарвлення. Потреба дуже тісно пов'язана з метою діяльності та має подвійний характер. З одного боку, потреба є стимулом до діяльності, з іншого боку справжня мета викликає прагнення до її досягнення, а прагнення і є потребою до певної діяльності. Чим більше виражена відповідна потреба, тим активніше проходить процес перетворення здібностей в діяльність, направлену на задоволення будь-якої потреби [2, с. 80]. Первинні потреби та мотиви можуть змінюватися під впливом змісту та умов навчання, тому є нагальною потребою формування у студентів потреби до навчальної діяльності, зокрема до самостійної навчальної діяльності студентів.

На основі інтересів і мотивів виникають та розвиваються знання, уміння та навички студентів. Багато дослідників використовують ці якості особистості для підвищення ефективності тієї чи іншої сторони навчального процесу. Так, з психологічної точки зору С.І. Архангельський виділяє наступні особливості, які необхідно враховувати при організації навчального процесу та які можна застосовувати для організації самостійної навчальної діяльності студентів:

- інтерес студентів до пізнання – розумова спрямованість на те, що людина вважає найбільш значним в його сприйнятті. На підставі інтересу відбувається процес активної діяльності, мобілізація уваги, розумового сприйняття;
- настановлення в навчанні, яке є умовою організації навчання та напрямком розумової діяльності студентів;
- антиципація – здатність організму діяти з передбаченням результатів майбутньої діяльності;
- мотивація пізнавальної діяльності [1, с. 221].

Для нас інтерес представляють навчальні мотиви, які є різноманітними за своїм змістом і причинами їх виникнення. Мотиви такого виду з'являються у разі виникнення будь-якої проблеми і зникають, коли вона вже вирішена. Якщо завдання визначене власними інтересами, то воно значно сильніше протягом довгого часу спонукає до діяльності, направленої на її вирішення, чим завдання, нав'язане ззовні. До того ж, стійка мотивація створює переваги, які полягають в тому, що студент, зіткнувшись з труднощами при вирішенні задачі, може періодично перемикає свою діяльність на рішення інших задач, але потім знову повернутися до першочергового завдання. Така зміна діяльності оберігає людину від перевтоми та втрати інтересу, а також може привести до

вирішення першочергової задачі.

Мотивація навчання може бути зовнішньою або внутрішньою по відношенню до навчальної діяльності. Зовнішньомотивованою навчальна діяльність стає за умови, якщо оволодіння змістом навчального предмету служить не метою, а засобом досягнення іншої мети [3, с. 42]. З іншого боку, мотив слід вважати внутрішнім, якщо людина одержує задоволення від самої діяльності, а не від результату цієї діяльності. А.К. Маркова виділяє такі ознаки внутрішньомотивованої діяльності, які стосуються виконання самостійної роботи:

- повне зосередження студента на своїй діяльності;
- повна концентрація уваги, думок і відчуттів, які виключають сторонні думки та дії;
- чітке усвідомлення того, наскільки людина робить свою справу, наявність чіткого та визначеного зворотного зв'язку в діяльності;
- відсутність неспокою та тривоги перед можливими помилками [4, с. 168].

Мотиви навчальної діяльності умовно можна поділити на дві великі групи: мотиви досягнення (прагнення людини до вдосконалення результатів своєї діяльності або уникнення невдачі) та пізнавальні мотиви, які виникають в проблемній ситуації та викликають інтерес до змісту та процесу навчання [5, с. 172]. Особливість пізнавальних мотивів полягає у співпаданні отриманих нових знань з метою пізнавальної діяльності. Представляє інтерес класифікація рівнів пізнавальних мотивів, яку подає А.К. Маркова:

- широкі пізнавальні мотиви (орієнтація на оволодіння новими знаннями);
- навчально-пізнавальні (орієнтація на засвоєння способів оволодіння знаннями);
- мотиви самоосвіти (орієнтація на придбання додаткових знань і побудови програми самовдосконалення) [4, с. 15].

Мотивація досягнення пов'язана з мотивацією, при якій пізнавальна діяльність є лише засобом досягнення мети, яка знаходиться поза цією діяльністю. Відомо, що система освіти більшою мірою орієнтується на стимуляцію мотивації досягнення: отримання позитивної оцінки, успішне складання іспиту тощо. Звичайно, без мотивації досягнення обійтися не можливо, але цей вид мотивації слід ставити над мотивацією пізнавальною, а не навпаки. Особливо важливі інтелектуально-пізнавальні мотиви, які усвідомлюються студентами як жадання знань, прагнення до розширення свого кругозору, поглиблення та систематизації знань тощо. Саме ці мотиви спонукають студентів працювати над поставленим завданням наполегливо та захоплено тривалий час.

Не зважаючи на існування різних видів мотивації стосовно навчальної діяльності, навчальна мотивація залишається внутрішньою характеристикою особистості як суб'єкта цієї діяльності та визначається різноманітними специфічними чинниками. Так, І.Ф. Харламов виділяє п'ять чинників. По-перше, навчальна мотивація визначається самою освітньою системою та освітньою

установою, де здійснюється навчальна діяльність; по-друге – організацією освітнього процесу; по-третє – індивідуальними особливостями студента (вік, інтелектуальний розвиток, здібності, рівень домагань, самооцінка, його взаємодія з іншими студентами тощо); по-четверте – суб'єктивними особливостями педагога та перш за все системою його взаємодії зі студентами та відношення до справи; по-п'яте – специфікою навчального предмету. У той же час внутрішні переживання студента так чи інакше викликаються зовнішніми діями педагогів та товаришів і певною мірою залежать від них. Тому викладач під час організації та керування процесом навчання в змозі впливати на настрій та суб'єктивні переживання студентів, а застосовуючи ті або інші дидактичні методи та прийоми під час самостійної роботи, може використовувати їх для більш зрозумілого викладу матеріалу, для збудження їх внутрішньої мотивації на навчання тощо [7, с. 104].

Зрозуміло, що потрібну мотивацію у навчанні та зокрема у виконанні самостійної роботи треба формувати та розвивати. Ми погоджуємося з думкою А.К. Маркової, яка вважає, що тренування внутрішньої мотивації є достатньо складним процесом, який обумовлений перш за все тим, що педагогічний вплив може мати для студентів різну функціональну дію. Якщо цей вплив приймає вигляд інформації та допомоги, то він забезпечує позитивний зворотний зв'язок, що підсилює відчуття самостійності, компетентності та тим самим сприяє підвищенню внутрішньої мотивації. Якщо дії педагога приймають вигляд контролю над поведінкою, то вони сприймаються слухачами як зовнішній тиск, який контролює їх дії, і тим самим призводить до зниження внутрішньої мотивації [4, с. 174].

При формуванні внутрішньої мотивації істотним є з'ясування того, які мотиви спрямовують навчальну діяльність. Але формування мотивації навчання повинно мати об'єктивний характер і здійснюватися в формі, яка збігається з повагою до студента. Отже, перш ніж починати процес закріплення або формування того чи іншого мотиву, необхідно встановити рівень його сформованості у студентів, щоб побачити найближчий рівень розвитку мотивації. Аналіз початкового рівня мотивації студентів слід проводити досить ретельно. До того ж, для отримання більш повної інформації про стан мотивації студентів викладач повинен виявити не тільки успішність виконання завдання, але і причини утруднення в ньому. На основі отриманих даних створюються відповідні умови для планування процесу формування необхідних потреб та мотивів.

Слід звернути увагу на дослідження А.К. Маркової, яка виділяє наступні етапи вивчення і формування мотивації:

- визначення та уточнення соціального замовлення, а саме тих вимог, які пред'являються до випускників вищого навчального закладу;
- вивчення індивідуальних особливостей конкретної групи з метою формування потрібної мотивації, виявлення початкового рівня мотивації;
- аналіз причин зниження мотивації;
- початок і хід формування мотивації в ході організації навчальної діяльності;

– оцінка ефективності виконаної роботи викладачем [4, с. 168].

В процесі формування мотивів навчання доречно враховувати загальну атмосферу в групі та навчальному закладі, відносини між викладачами та студентами, а допомога викладача повинна полягати не у вигляді прямого втручання у процес виконання завдань студентами, а у спрямуванні їх на правильне вирішення поставленої мети та створення ситуацій вільного вибору тощо. Це не тільки приводить до стимулювання внутрішньої мотивації, але і покращує якість навчання. Проте свободу вибору не треба плутати з поняттям вседозволеності, коли людині дозволено робити все що він забажає. В цьому випадку ніякого позитивного ефекту не очікується та може привести до негативних наслідків. Тому викладач повинен чітко визначити межі свободи студентів під час навчання.

Ще один чинник підвищення внутрішньої мотивації полягає у відчутті студентом власної компетентності. Коли в навчальних ситуаціях існують позитивні зворотні зв'язки від самої діяльності, то внутрішня мотивація посилюється. У разі переважання негативного зворотного зв'язку спостерігається зниження внутрішньої мотивації. Ми цілком згодні з І.Ф. Харламовим, який вважає, що застосування різних примусових заходів (погрози, глузування тощо) в жодному випадку не дають позитивних результатів [7, с. 103]. Тому в цьому випадку доречним є залучення студентів до самоконтролю та формування в них адекватної самооцінки.

На нашу думку, самостійну навчальну діяльність студентів доцільно організовувати таким чином, щоб сформувати мотиви, які спонукають подальшому та більш поглибленому вивченню предметів і дисциплін, які знадобляться їм у подальшій професійній діяльності. Для формування мотивації навчання під час самостійної роботи необхідно дотримуватися таких вимог:

- створення у студентів чіткої цільової установки, що включає безпосередню та перспективну мету;
- обізнаність студентів в необхідності даного навчального матеріалу для вивчення подальших тем курсу, інших навчальних дисциплін, майбутньої професійної діяльності фахівця тощо;
- відбір змісту навчання відповідно до робочої програми дисципліни з урахуванням пізнавальних вимог студентів;
- забезпечення професійної спрямованості змісту навчального матеріалу.

Висновки. Мотивація є одним із необхідних компонентів навчального процесу, значення якої неможливо переоцінити. Насамперед, це стосується внутрішньої мотивації студентів, яка є визначальною в самостійній роботі, оскільки цей вид навчальної діяльності передбачає великий відсоток самоорганізованості, що будується на таких властивостях як наполегливість, захопленість та інші, які дуже важко формувати та розвивати без зацікавленості студентів у справі. Можна стверджувати, що максимальний ефект формування та розвитку цих властивостей можна досягати при умові формування внутрішньої мотивації до самостійної навчальної діяльності студентів. Розуміючи те, що тренування такого виду мотивації є достатньо складним процесом, варто

враховувати всю повноту вимог, чинників та умов тощо, які уможливають ефективність цього процесу. Аналіз проблеми свідчить, що перш ніж починати формування внутрішньої мотивації щодо самостійної роботи, треба провести комплекс пропедевтичних та діагностичних дій, що забезпечать встановлення рівня потрібної мотивації у студентів, визначення їх індивідуальних особливостей стосовно навчання тощо. До того ж, важливе значення є підготовка матеріальної та дидактичної бази для формування мотивації, організація та управління усіма видами самостійної роботи.

Література

1. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы: Учеб.-метод. пособие. – М.: Высшая школа, 1980. – 368 с.
2. Вейт М.А. Непрерывное образование и подготовка учителя СП 1991 №6 С. 79-82
3. Дубовицкая Т.Д. Методика диагностики направленности учебной мотивации // Психологическая наука и образование. – 2002. – № 2. – С. 42 – 45.
4. Маркова А.К. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя / А.К. Маркова, Т.А. Матис, А.Б. Орлов. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
5. Морозов А.В., Чернилевский Д.В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие. – М.: Академический проект, 2004. – 560 с.
6. Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 255 с.
7. Харламов И.Ф. Как активизировать учение школьников (Дидактические очерки). Изд. 2-е, доп. и перераб. – Мн.: Нар. асвета, 1975. – 208 с.